

УДК 631.11.

М. В. Шурик,

д. е. н., перший проректор, Івано-Франківський університет права

ім. Короля Данила Галицького

СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Проаналізовано рівень відтворення земельних ресурсів у аграрному секторі Карпатського макрорегіону через призму розв'язання соціальних проблем. Запропоновано виокремити соціальний захист та соціальне забезпечення селянина як пріоритетні напрями організації земельного господарства.

The author analyses the level of landed resources reproduction in the Carpathian macroregion through the prism of social problems decision. He suggests to distinguish social protection and social insurance for a farmer as prior directions of landed farming.

Ключові слова: приватизація, паювання, домогосподарства, земля, зарплата, доходи, патерналізм.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Домінантою відтворення земельних ресурсів аграрного сектора економіки нині залишаються економічні інтереси. Саме в цьому напрямі спрямовуються зусилля суб'єктів організації земельних господарств. Соціальна складова відтворювального процесу не одержала належного спрямування та розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Кожний вид економічної діяльності суб'єкта господарювання в своїй основі має бути спрямований на розв'язання в першу чергу інтересів соціуму. Це стосується, зокрема, і процесу відтворення земельних ресурсів, доміантою якого уже тривалий час залишаються економічні та в меншій мірі екологічні й соціальні проблеми. Саме в цьому напрямі продовжують нині спрямовуватись інтереси користувачів і власників земельних ділянок (паїв) у АПК Карпатського макрорегіону. Однак такі основоутворюючі принципи відтворення земель не повинні, на нашу думку, бути головними. Визначальними має стати задоволення в першу чергу раціональних соціальних потреб усього суспільства. У цьому напрямі й має бути спрямована аграрна політика держави. Ми повністю поділяємо думку вітчизняних вчених, які пропонують формувати майбутню аграрну політи-

ку держави з обов'язковим врахуванням визначальності соціальної складової [4, с. 49]. Людина, її інтереси, прагнення мають бути в основі розвитку кожного суспільства. Принагідно зазначимо, що невиправданим слід вважати також протиставлення окремих складових відтворювального процесу. Всі вони, як правило, тісно між собою пов'язані. Зокрема, поліпшення екології відтворення земельних ресурсів сприяє покращенню здоров'я соціуму. Нарощування продуктивності сільськогосподарських угідь слугує базисом вирішення продовольчої проблеми. Тому виправданим є комплексний підхід до процесу відтворення земельних ресурсів, який рекомендується світовою спільнотою при запровадженні моделі сталого розвитку. Досягнення соціальних, екологічних і матеріально-виробничих результатів скоріше за все не можна протиставляти один одному. Всі вони нерозривно пов'язані між собою і лише у своїй сукупності можуть забезпечити сталість у цілому [1, с. 83]. Разом з тим, і економічний, і екологічний розвиток, як засвідчує затверджена конференцією ООН з питань навколишнього середовища і розвитку Програма дій "Порядок денний на XXI століття" (Agenda 21), має спрямовуватись, у першу чергу, на поліпшення якості життя населення в межах можливостей екосистеми і є вищою озна-

кою (станом) після теорії економічного зростання [2, с. 5]. Таким чином, і економіка, і екологія як складові відтворення земельних ресурсів повинні бути спрямовані на належне розв'язання соціальних проблем сільських жителів.

Потреба надання пріоритетності саме людському чиннику зумовлюється також його участю та роллю в економічному процесі. Індиферентність селянина не дає нині можливості належним чином розв'язати невирішені економічні проблеми земель. Визначальним для суспільства є не так стан його економіки, як стан його духу, а також те, що розквіт(чи криза) другого визначає розквіт(чи кризу) першого, а не навпаки [3]. Інакше кажучи, в кінцевому підсумку успішне розв'язання завдань відтворення земельних ресурсів, включаючи його соціальну складову, значно залежить від ролі та участі у цьому процесі самого власника(користувача) землі. Йдеться про зміну пріоритетів використання землі, які нині поки що залишаються ще недостатньо дослідженими.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Оцінити рівень розв'язання соціального пакету завдань на селі в зв'язку з відтворенням земельних ресурсів. Запропонувати якісно новий підхід до вирішення проблем поліпшення соціального забезпечення та захисту селян.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Земельні ресурси в аграрному секторі економіки є базисом, відтворення якого значною мірою впливає на розв'язання соціальних завдань на селі. Йдеться про те, що саме земельні ресурси, рівень їх використання, збереження, поліпшення та охорона в абсолютній своїй більшості регулюють умови та рівень життя селянина, власника (користувача) земельної ділянки (паю). Особливо це стосується господарств населення Карпатського макрорегіону, які, за офіційними даними статистики, мають у підпорядкуванні близько 75% сільськогосподарських угідь. Нині їх відтворення спрямовується в основному для задоволення власних соціальних потреб селянина, його сім'ї, близьких, рідних тощо.

Продукція сільського господарства частково використовується також і для реалізації, розвитку особистого підсобного господарства, інших сфер діяльності тощо. Таким чином, відтворення земельних ресурсів домогосподарствами має багатогранний характер і пов'язане з розвитком багатьох сфер діяльності. Особлива увага при цьому, як наголошується в Програмі дій "Порядок денний на XXI століття" (Agenda 21), має бути відведена розв'язанню соціального пакету завдань. Йдеться про те, що подальший економічний розвиток у зв'язку з відтворенням земель повинен бути спрямований на забезпечення належного рівня життя сільського жителя. Слід зазначити, що така потреба для сільських жителів є більш ніж актуальна, оскільки рівень соціального захисту, забезпеченості селянина є, був і залишається невисоким в порівнянні з працівниками багатьох інших сфер діяльності. Причому така тенденція оцінюється стабільністю не лише в період командно-адміністративної економіки, а й в умовах ринкових засад організації земельних господарств.

Соціальні негаразди на селі проявляються в традиційно низьких доходах селянина, незмінному використанні важкої фізичної праці, ненормованому робочому дні, відірваності селянина від культурно-мистецьких заходів, незбалансованому харчуванні, відсутності можливостей покращити своє здоров'я тощо.

Значної шкоди завдає соціальному захисту селянина швидке зростання безробіття на селі. Нині значна частина сільських жителів, особливо молоді, не може знайти роботи. Як результат набула масовості трудова міграція сільсько-

Таблиця 1. Порівняння грошових доходів сільського населення Карпатського регіону за даними вибіркового обстеження домогосподарств та розрахункових доходів від трудової міграції за кордон*

Область	Дані обстеження домогосподарств			Розрахунок доходів від трудової міграції		
	чисельність сільських жителів (тис. чол.)	середньодушовий дохід за рік (грн.)	усього грошових доходів (млн грн.)	усього сільських трудових мігрантів, (тис. чол.)	доходи домогосподарств від мігрантів (млн грн.)	те саме у % до грошових доходів за даними статистики
Закарпатська	787,7	1765	1390,3	86,6	2208,3	158,8
Івано-Франківська	807,5	1886	1522,9	88,8	2264,4	148,7
Львівська	1047,7	2016	2112,2	115,2	2937,6	139,1
Чернівецька	541,9	1818	985,2	59,6	1519,8	154,3
Усього по регіону	3184,8	1887	6010,6	350,1	8930,1	148,6

* Див. Біттер О. Грошові та сукупні доходи сільських домогосподарств Карпатського регіону // Економіка України. — 2006. — № 2. — С. 58—64.

го населення за кордон. За підрахунками вчених заробіток сільського населення, яке виїжджає на заробітки за межі країни з Карпатського макрорегіону, значно перевищує доходи всередені держави (табл. 1).

Разом з тим, перевищення доходів, отриманих трудовими мігрантами, не слід розцінювати як успішне розв'язання соціальних проблем. Характер нинішньої трудової міграції, на наше тверде переконання, навпаки, значно загострює соціальні негаразди. Йдеться про те, що сільський житель інколи маючи достатньо високу професійну підготовку, виконує в іншій країні, як правило, низькокваліфіковану, важку фізичну роботу. Складність полягає також у тому, що значна частина з них працює нелегально, в результаті чого різко зростає їх безправність. Житлові умови, харчування, відпочинок таких осіб, можливість вчасно одержати медичну допомогу, як правило, ніким не контролюється. Крім того, перебування таких осіб за кордоном супроводжується постійним страхом депортації, що примушує їх ховатися від влади, поліції, відповідних еміграційних служб тощо. Таким чином, вести мову про соціальний захист таких осіб нині неможливо.

Трудова міграція жителів сільських населених пунктів досліджуваного макрорегіону завдає значної шкоди сім'ям мігрантів, які часто розпадаються. Йдеться про інтенсивність процесів розлучення подружніх пар в результаті чого страждають не лише сім'ї, а й діти, батьки, близькі тощо. Таким чином, трудова міграція багатьох жителів села Карпатського макрорегіону призвела не до поліпшення розв'язання соціальних негараздів, а навпаки, значно загострила їх вирішення.

Дослідження причин міграції в Карпатському макрорегіоні засвідчує, що найважливішими з них є, перш за все, труднощі з працевлаштуванням в сільському господарстві, промисловості, будівництві, інших сферах діяльності, а також низька віддача абсолютної більшості дрібних земельних господарств. Зазначимо, що продуктивність сільськогосподарських угідь у Карпатському макрорегіоні є значно нижчою в порівнянні з іншими регіонами. Підвищення урожайності сільськогосподарських культур, зростання прибутковості землі тут забезпечується завдяки імплементації додаткових капітальних вкладень, які абсолютна більшість домогосподарств не може забезпечити. Йдеться про відсутність фінансових ресурсів, малогабаритної техніки й механізмів, різке зростання цін на паливно-мастильні матеріали та запасні частини, продовження традиційної, ори-

єнтації селянина на відсталі технології використання, поліпшення, збереження та охорони земель тощо. Ці та інші чинники не дають можливості належним чином розв'язати соціальні негаразди на селі.

Зазначимо, що проблема поліпшення соціального захисту селянина не є новою. Її корені сягають підвалин колишньої командно-адміністративної системи. Тоді рівень розв'язання багатьох соціальних негараздів також часто мав декларативний характер. Разом з тим, недооцінювати його не можна. Йдеться про допомогу, яку отримували селянини у вигляді певних преференцій. Насамперед це стосується таких напрямів соціального захисту, як охорона здоров'я, можливість здобути освіту, регулярність виплати пенсій, регулювання цін на паливно-мастильні матеріали, добрива, отрутохімікати, насіння, доплати за здану продукцію рослинництва та тваринництва тощо. Ми далекі від ностальгії за організацією соціального забезпечення сільського жителя силовими методами, які жорстко регулювались партійно-радянською номенклатурою. Разом з тим, незважаючи на її пороки, селянин, як правило, відчував себе певним чином соціально захищеним, більш впевненим у своєму майбутньому. Сьогодні ж такої впевненості в сільського жителя немає. Він залишається сам на сам з надзвичайно мінливою ринковою стихією. Соціальні негаразди в більшості випадків або не розв'язуються взагалі, або характер соціального захисту носить вимушений, разовий, локальний характер. Йдеться про те, що нинішній власник (користувач) у аграрному секторі в основу відтворювального процесу покладає економічні проблеми часто на шкоду власному здоров'ю, сім'ї, екології земельних ресурсів тощо.

Низький рівень соціальної захищеності дрібного землевласника призводить до значного погіршення відтворення земельних ресурсів у сільському господарстві досліджуваного макрорегіону. Про це переконливо засвідчує швидке зростання покинутих і незадіяних земельних паїв, значна засміченість та забрудненість посівних площ, використання відсталих технологій обробітку, догляду, охорони та збереження сільськогосподарських угідь, погіршення екології тощо. Є багато інших прикладів, які засвідчують, що в нинішніх умовах ринкової моделі відтворення земельних ресурсів соціальні негаразди на селі значно загострились.

Розв'язання соціальної складової відтворювального процесу, на нашу думку, потребує запровадження якісно нового підходу. Йдеть-

ся про поцінування селянина як головної продуктивної сили, діяльність якого пов'язана з процесами відтворення земельних ресурсів. Саме власник (користувач) земельної ділянки генерує рівень розв'язання економічних та екологічних проблем у зв'язку з організацією земельного господарства. Належне виконання ним покладених функцій стане можливим лише завдяки адекватному його соціальному захисту. Більш ніж очевидним є те, що рівень соціального забезпечення нинішнього власника (користувача) генерує економічну та екологічну складові використання, збереження, поліпшення та використання земель. Саме тому зусилля адекватних управлінських структур мають бути спрямовані, перш за все, на створення належних умов праці селянина, відпочинку, охорони здоров'я, формування сприятливої статеві-вікової структури, запровадження сучасних технологій, інноваційного продукту тощо.

Наступним, не менш важливим кроком у процесі розв'язання соціальних проблем на селі є встановлення доцільності функціонування окремих дрібних земельних господарств (домогосподарств). Йдеться про те, що значна частина з них не може і не вміє належним чином організувати власне земельне господарство, в результаті чого не розв'язуються ні економічні, ні екологічні, ні соціальні складові відтворення. Завдання полягає у встановленні адресності таких господарств з метою прийняття рішення, що стосуються доцільності їх подальшого існування. Завдяки цьому будуть створені передумови успішного розв'язання соціальної складової господарствами населення як найбільшого користувача (власника) аграрного земельного фонду в Карпатському макрорегіоні.

Поліпшення соціального забезпечення сільського жителя потребує проведення певних узгоджувальних заходів, які стосуються стратегії відтворення земельних ресурсів. Йдеться про співвимірність соціальної складової процесу відтворення земельних ресурсів аграрного сектора з показниками, критеріями, що рекомендуються та використовуються нині світовою спільнотою відповідно до засад сталого розвитку. Така порівнянність, на наше переконання, нині об'єктивно унеможливлена.

Країни світової спільноти в основу свого розвитку покладають розв'язання триєдиного завдання: екологія, економіка та соціальний пакет завдань. За рівнем свого розвитку вони значно випереджають вітчизняний аграрний сектор, включаючи використання, поліпшення, збереження та охорону земельних ресурсів.

Зокрема, розвиток дрібнотоварного виробництва (господарств населення) в більшості з них не носить масового, тотального характеру і спрямовується для задоволення моральних та фізіологічних потреб власників і користувачів земельних ділянок. Питома вага рослинницької продукції, що виробляється ними, є незначною, мізерною і не впливає суттєво на формування ринку. Основними користувачами (власниками) сільськогосподарських угідь у більшості країн світової спільноти є спеціалізовані високотоварні сільськогосподарські підприємства усіх форм власності. Саме вони є домінуючими на ринку товарної сільськогосподарської продукції. Принагідно зазначимо, що спеціалізовані сучасні сільськогосподарські земельні господарства формують політику соціального забезпечення та соціального захисту селянина на селі.

Щодо організації відтворення земельних ресурсів у високорозвинутих країнах світової спільноти, то вона характеризується як високоефективна, самодостатня, достатньо сформована. Тому очевидно, що метою для аграрного сектора цих країн є закріплення досягнутого завдяки запровадженню моделі сталого розвитку.

Успішне розв'язання соціальних проблем у процесі відтворення земельних ресурсів аграрного сектора в Карпатському макрорегіоні потребує проведення насамперед трансформаційних заходів, які стосуються формування сучасного, високотоварного господарства, збереження, поліпшення та охорони сільськогосподарських угідь, які слугуватимуть базисом розв'язання соціальних проблем сільського жителя. За нинішнього стану та рівня організації земельних господарств у Карпатському макрорегіоні належний соціальний захист та забезпечення практично здійснити неможливо. Дрібні господарства населення вичерпали можливості подальшого розвитку. Вони виконали свою місію амортизатора перехідного етапу ринкової моделі відтворення земельних ресурсів. Потрібна нова, професійна організація ведення земельного господарства на селі.

ВИСНОВКИ

Процес відтворення земельних ресурсів у аграрному секторі економіки Карпатського макрорегіону нині в абсолютній своїй більшості спрямовується на розв'язання, перш, за все економічних завдань. Основною метою власника та користувача земельної ділянки залишається нарощування продуктивності сільськогосподарських угідь, збільшення валового виробни-

цтва сільськогосподарської продукції. Що стосується інших важливих завдань відтворювального процесу, зокрема покращення екології земельних ресурсів та забезпечення належного рівня розв'язання соціальних проблем, то вони швидше за все носять другорядний, декларативний характер. Зазначене негативно впливає на ефективність відтворення земельних ресурсів. Йдеться про те, що головною продуктивною силою в сільському господарстві є і завжди буде селянин, участь якого у відтворювальному процесі значною мірою залежить від рівня його соціальної забезпеченості та захищеності.

Аналіз розв'язання соціальної складової в процесі відтворення земельних ресурсів у Карпатському макрорегіоні засвідчує про погіршення соціального захисту та забезпечення сільського жителя. Насамперед, це стосується дрібних власників і користувачів земельних ділянок, що представлені в абсолютній своїй більшості господарствами населення. Роздержавлення, паювання та приватизація земельних паїв, основною метою яких був пошук справжнього господаря, власника не забезпечили належного рівня життя селянина. Навпаки, умови життя, праці, відпочинку значно погіршились. Про це переконливо засвідчує негативна динаміка сільських мешканців, високий рівень смертності та низька народжуваність, дисбаланс між особами жіночої та чоловічої статі, швидке зростання безробіття, що примушує багатьох селян шукати місце влаштування на роботу за кордоном, зростання невдоволеності та невпевненості у завтрашньому дні тощо. Погіршення розв'язання соціального пакету проблем на селі полягає також у використанні власником (користувачем) земельної ділянки застарілих технологій у процесі використання, збереження, поліпшення та охорони земель, відсутності сучасної малогабаритної сільськогосподарської техніки, фінансових ресурсів, незахищеності від непередбачуваного зростання вартості паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, комплектуючих, насіння та посадкового матеріалу. Нині в процесі відтворення земельних ресурсів у Карпатському макрорегіоні створено такі умови, які примушують селянина виконувати важкі фізичні, малокваліфіковані роботи. Існують й інші негаразди, які засвідчують про незадовільний стан соціального захисту сільського власника(користувача) земельної ділянки. Зрозуміло, що подальша організація відтворення земельних ресурсів потребує радикальних змін, спрямова-

них на покращення умов праці та життя сільського жителя, діяльність якого пов'язана з процесами використання, збереження, поліпшення та охорони земель. Саме такі зміни задекларовані й рекомендуються Конференцією ООН з питань навколишнього середовища і розвитку Програмі дій "Порядок денний на XXI століття". Світовою спільнотою пропонується комплексне розв'язання проблем розвитку, шляхом поєднання соціальних, екологічних та економічних складових усього відтворювального процесу.

Поліпшення та успішне розв'язання проблем соціального забезпечення та соціального захисту сільського мешканця в нинішніх умовах у аграрному секторі Карпатського макрорегіону потребує проведення радикальних заходів, спрямованих, в першу чергу, на якісно нову організацію земельних господарств, оскільки забезпечити належний рівень життя і праці кожного дрібного власника (користувача) земельної ділянки потенційно не є можливим. Насамперед, це стосується проведення заходів по організації сучасних, високопрофесійних, спеціалізованих агроформувань, які змогли б потенційно поєднувати комплексне розв'язання соціальних, екологічних та економічних складових у відтворювальному процесі земельних ресурсів. У зв'язку з цим доцільним є проведення інвентаризації земельних ділянок(паїв) господарств населення на предмет можливості організації ними використання, збереження, поліпшення та охорони, забезпечуючи при цьому належні умови праці та життя. Саме професійний підхід до процесу відтворення земель у досліджуваному макрорегіоні дасть можливість розв'язати проблеми, що стосуються належного соціального забезпечення та захисту сільського жителя.

Література:

1. Віленчук О. Гармонізація єдиного еколого-економічного простору України // Економіка України. — 2009. — № 3. — С. 80—87.
2. Дацій О.І. Забезпечення продовольчої безпеки в контексті європейської інтеграції України// Агросвіт. — 2008. — № 18. — С. 3—5.
3. Мартинович М. Уже не "осанна", але ще й не "розпни"/ "Дзеркало тижня" від 13 серпня 2005р.
4. Юрчишин В.В. Аграрні революції в Україні в контексті зламів політичних епох: витоки і сучасність// Економіка України. — 2009. — № 3. — С. 45—57.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2009 р.